

# Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 107 1986

Svenska Litteratursällskapet

*Distribution:* Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

*Göteborg:* Lars Lönnroth

*Lund:* Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

*Stockholm:* Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

*Umeå:* Sverker R. Ek

*Uppsala:* Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

*Redaktör:* Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,  
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

*Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet*

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör var väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-22-00884-5 (häftad)

ISBN 91-22-00886-1 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1987

Strindbergsgåvor listas («A Note on the Text») har det insmugit sig en rad häpnadsväckande fel och misstag: Brevutgåvan uppges endast omfatta 14 volymer, men så tidigt som 1976 utgavs ju en 15:e del, där bl. a. korrespondens rörande *Ordalek* och *småkonst* återfinnes, en korrespondens som Bellquist över huvud taget ej utnyttjar; likaså är årtalsangivelserna för flera av de övriga utgåvorna inkorrekta.

Mot de brister man tvingas notera står dock uppenbara förtjänster i John Eric Bellquists studie. Utöver de förtjänster som redan framhållits bör tilläggas författarens djupa förtrogenhet med nordisk litteratur, hans behärskande av svensk och internationell sekundärlitteratur om Strindberg och hans breda orientering i den internationella teoretiska diskussionen om den lyriska modernismen och om den romantiska traditionen.

Björn Sundberg

Jan Stenkvist: *Proletärskalden. Exemplet Ragnar Jändel*. (Skr. utg. av Avdelningen för Litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, nr 19.) Gidlunds. Sthlm 1985.

»Renegat-litteraturen» är ett märkligt och intresseväckande fenomen i den tidiga 1900-talets konstnärliga och politiska historia. K. G. Ossianilssons skandalsuccé *Barbarskogen* (1908), en hätsk uppgörelse med den kulturförhärjande råhet den förutvarande medlemmen av socialdemokratiska ungdomsförbundet ansåg sig ha mött i partileden, hör till artens traditionsbildande epos och fick snart efterföljare i kommersiellt framgångsrika romaner som exempelvis Leon Larssons *Samhällets fiende* (1909) och Waldemar Bernhards *Samhällsomstörtare* (1913). Större uppmärksamhet väcker ändå de något senare omvändelseskrifterna *I ny jord* (1920) och *Tiden och en människa* (1921), signerade Ivan Oljelund respektive Harry Blomberg. Oljelund, som även han varit ungsocialist och under ett par års tid redigerat den anarkistiskt influerade tidningen Brand, gör i sin roman upp med klasskampsteorin och andra av den revolutionära vänsterns ideologiska fundament. Blomberg, som flitigt medarbetat i den vänstersocialistiska pressen och t. o. m. varit ombud vid partiets kongresser, vittnar i sin bok om en motsvarande misstro mot den revolutionära rörelsens teori och praktik. Romanerna framkallar inte övántanligt indignerade protester från de forna meningsfränderna. I partipress och i kongressalar skallar ropet »Avfalling!» Gallan sprutar över fanflyktningarna och svikarna.

I Blombergs roman förekommer en skald vid namn Rolf Mörke, som sporrat av »ungdomens idealitet och längtan efter höga handlingar» tidigt anslutit sig till arbetarrörelsens vänsterfalang men, som då vi möter honom på berättelsens nuplan, drabbats av tvivel och förlorat sin revolutionära glöd. Det är lätt att bakom porträttet av Mörke känna igen Blombergs mångåriga vän Ragnar Jändel, som 1910 debuterat i det socialdemokratiska ungdomsförbundets veckotidning Stormklockan och under de följande åren ryckt fram som den oppositionella vänsterfalangens ledande strids- och barrikadsångare. Att Jändel fick uppdraget att författa prologen till den konstituerande partikongressen 1917, då vänstern tog avsked från reformis-

men och bildade Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, vittnar om det anseende han åtnjöt inom rörelsen. Jändels ställning som västersocialismens »poeta laureatus» ger hans avsked till de röda fanorna ett par år senare ett speciellt, symptomatiskt och exemplariskt intresse. Det är alltså med goda skäl som Jan Stenkvist gjort honom till huvudperson i sin breda skildring av 1910-talets socialistiska vänster, speciellt den s. k. »Stormklocke-falang» och dess litterära kader.

Jändel är, som titeln anger, *exemplet* men Stenkvist har ingalunda varit ute för att teckna en traditionell författarbiografi. Studiens huvudfråga gäller förhållandet mellan rörelsen och dess skalder, den författarroll som Jändel och andra fick sig tilldelade inom partiöfentligheten och därmed också orsakerna till de uppseendeväckande brytningar som inträffade under decenniets senare del. Perspektivet är brett och innefattar en rad intressanta exposéer över bl. a. ungdomsförbundets utveckling fram till den definitiva brytningen med moderpartiet 1917, de rivaliserande språkrören Stormklockan och Fram och deras ställningstaganden i olika litteraturpolitiska kontroverser, Ture Nermans försök att lansera den ryska Proletärkulturrensens idéer och deras motpol i borgästare Carl Lindhagens humanistiska förbund. Även om vissa partier kan upplevas som digressioner, vars samband med exemplet Jändel inte är helt uppenbara, så är förvisso bredden en av förtjänsterna med Stenkvists bok. Utan tvivel är den ett viktigt bidrag både till arbetarrörelsens och arbetardiktningens historia under en sällsynt turbulent period – Strindbergsfejdens, fredsaktivismens, förräderiprocesens, Finlandsfrågans och partisprängningens 1910-tal. Stenkvist skriver litterär och politisk historia i en skön och befruktande blandning och med klar blick för sambanden mellan partistrategi och textproduktion. *Proletärskaldens* betydelse går också utöver det decennium studien behandlar. De konflikter mellan partiideologernas och partiskaldernas syn på diktning och diktande som Stenkvist frilägger sätter i hög grad sin prägel även på mellankrigstidens arbetarlitteratur och de kontroverser som då tar form i Klara-debatter och segdragna pressfejder. Framtida forskning har, för att utnyttja en sliten formulering, mycket att hämta i Stenkvists studie.

Jändels diktarbana, från debuten vid 15 års ålder och fram till »avfallet» ett tiotal år senare, står alltså i centrum för Stenkvists uppmärksamhet. Analysen är inriktad på att finna orsakerna till skilsmässan mellan den vänstersocialistiska rörelsen och dess kanske mest uppburne skald, vilka Stenkvist spårar dels i Jändels personliga utveckling, dels i den mycket speciella intellektuella miljö som det oppositionella ungdomsförbundet utgjorde. Den förra innehåller föga av uppseendeväckande element och framstår i hög grad som betingad av den senare. Att Jändel i längden finner det otillfredsställande att enbart producera bruksdikt för rörelsens behov är knappast överraskande. Samtidigt var det just den bravur med vilken han fullgör uppdraget som kamp- och agitationsdiktare som gav honom hans framskjutna position i partileden. I denna art framstår Jändel som en talangfull förnyare av arvet från pionjärtidens arbetarsångare. Med ett överlägset versifikatoriskt handlag och med en intensitet som ger nytt liv åt genrens schabloner höjer han sig över mängden Stormklocke-poeter och skördar också rikligt med beröm från rörelsens egna smakdomare.

1917 utgör en vändpunkt i Jändels utveckling. Samtidigt som han då får äran att med sin prolog inviga den konstituerande partikongressen och hyllas för sin debutsamling *Till kärleken och hatet*, så yppar han för första gången offentligt sitt missnöje med arbetardiktarens roll. Det sker i en serie artiklar där Jändel bl. a. reflekterar över proletärskaldens instängdhet i den snävt begränsade partiofentligheten och hans svårigheter att nå den bredare läsekretsen utanför dess gränser. Han förklarar sig ogilla beteckningen »arbetarskald» och, vad viktigare är, ger en mycket negativ bild av den verklighet som döljs bakom beteckningen. Att enbart skriva för arbetarna i deras egna organ framstår som en av sociala och ekonomiska realiteter förestavad nödlösning. Den hänvisar honom till en ytterst begränsad litterär marknad, där de välbeprövade agitatoriska klichéerna säljer, medan det personliga och originella ratas. Utan att förneka sitt politiska uppdrag vill Jändel vidga ramarna för sin diktning. Klasskampen är förvisso nödvändig, skriver han 1918, men vill ge samma vikt åt vad han kallar »personlighetskampen». Arbetarrörelsen har, menar Jändel, försummat uppgiften att fostra sina medlemmar till fria och självständiga individer. Det är nu tid att ägna uppmärksamheten åt personlighetens frigörelse från »den allmänna moraliska föreställningsfären» och att låta den sociala omdaningen beledsagas av en »hjärtanas revolution».

Sammanställningen av den yttre och den inre revolutionen är tidstypisk och förebådar Jändels kommande utveckling. Uppenbarligen ansåg han sig ha besjungit den förra tillräcklig och önskade nu få driva på den senare.

Jändels strävan att vidga sin läsekrets kom honom att 1918 publicera några helt opolitiska dikter i det Brantingtrogna och reformistiska ungdomsförbundets nystartade månadstidning *Frihet*, ett organ vilket i den upphetsade atmosfären efter partisplittningen av vänsterfalangen betecknades som »den ökända splittrings- och förräderitidningen». De aktuella politiska stämningarna förklarar den våldsamma indignation Jändels agerande väckte inom hans egna led. Attackerna mot Jändel anfördes av den hårdförestående pastorn H. F. Spak som i ett öppet brev ville veta hur Jändel kunde försvara sitt tilltag inför sitt eget samvete och »inför oss, dina hitillsvarande kamrater». Jändels svar formar sig till en oavhängighetsförklaring, han hävdar sin rätt att få dikta om frågor han finner angelägna och förklarar att han varken sålt sin själ till Stormklockan eller någon annan tidning och att medverkan i en eller annan partianknuten publikation inte innebär något ställningstagande för detta partis politiska linje. Jändel har därmed i praktiken bränt broarna till vänstersocialismen. Även om han under detta och det följande året lämnade ett antal bidrag till Stormklockan så är hans dagar som »partiskald» till ända. Inför partikongressen 1919, där kontroversen mellan Spak och Jändel stod på dagordningen, avsåg han sig sitt medlemskap i partiet. I en kommentar beklagade Z. Höglund det inträffade men konstaterade samtidigt, att det ur rörelsens synpunkt var nödvändigt att i tid skilja slagget från stålet. Den som sätter sitt eget lilla jag över kollektivets och vid första skrubbsår springer på porten är inte skickad att klara klasskampens påfrestningar. Så, slutar Höglund, låt »oss nu lämna fanflyktingarna åt sitt öde och återgå till dagordningen».

Det förlopp Stenkvist beskriver innehåller förvisso både

en frigörelse och ett avfall. Jändel vägrar göra avbön och säger farväl till en gemenskap som han upplevt som hindrande och förkvävande. När han lämnar sin plats i klocktornet anträder han som »fri skald» sin vandring mot en större och öppnare litteraturmarknad där han hoppas kunna förverkliga sedan länge närda drömmar. De mycket starka tvivel på vänstersocialismens ideologiska grundsatser som Jändel yppade privat talar också för att skilsmässan delvis var självvald.

Ändå ligger det, som Stenkvist anmärker, närmare till hands att beskriva förloppet som en utstöttningsprocess. Rörelsen visar sig kompakt oförstående för Jändels synpunkter och är helt oförsonlig i sin kritik. Trots sina personliga dubier framstår Jändel utåt som en lojal partimedlem, vars tidigare insatser borde kunnat ursäktas hans snedsteg med dikterna till konkurrentorganet *Frihet*. Partidisciplinen kommer emellertid att i denna situation betyda allt. Jändel bryter mot den obrottsliga sammanhållningens heliga princip och stämplas därför som en svikare. Attackerna ger knappast Jändel något val utan framtvingar hans oavhängighetsförklaring och formella avsked.

Exemplet Jändel skulle ha begränsat intresse om det inte vore så att historien upprepar sig. I takt med dess närmande till kommunismen fortsätter vänstersocialismen att avsöndra de element den inte anser sig behöva. Bannstrålarna riktas inte minst mot rörelsens intellektuella och i forskringingen hamnar omsider flera av Jändels skarpaste kritiker, däribland Höglund, Ture Nerman och Fredrik Ström. Revolutionen äter som bekant sina egna barn, den svenska vänstern tycks närmast ha ägnat sig åt att utspy sina. Möjligen skulle man kunna önska sig att Stenkvist på denna punkt fördjupa sin analys och på ett mera generell plan försökt förklara dessa mekanismer. De aktörer som omger Jändel, partiideologerna, funktionärerna, litteraturbedömarna m. fl., och som kommer att lysa honom i bann är rimligtvis styrda av krafter som inte bara har med marxistisk beläsenhet och politiska konjunkturet att göra. Även Jändels antagonister framstår som apparatens offer, placerade i en utsatt position på den större politiska arenan och hårt trängda av kontradiktorska strävanden i de egna leden, av orealistiska förväntningar och en närmast måttlös självöverskattning. Bakom de individuella kontroverserna anar man med andra ord strukturella sammanhang som bestämmer spelreglerna och determinerar det mänskliga handlandet. Sett i det perspektivet tycks exemplet Jändel inte bara handla om en utstöttningsmekanism utan om hur en rörelse förlorar sin själ men ändå inte lyckas vinna världen.

*Dag Nordmark*

Jan Knopf: *Brecht-Handbuch. Lyrik, Prosa, Schriften*. J. B. Metzler 1984.

*Verfremdung in der Literatur*. Hrsg. von Hermann Helder. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 1984.

Den förra volymen i Jan Knopfs tvåbandsverk *Brecht-Handbuch* var ägnad Theater och förelåg 1980; jag presenterade boken i min uppsats *Brecht, Kafka och expressivismen i Samlaren* 1980. Det andra mäktiga bandet är